

## Հ Ե Ն Ր Ի Կ Ի Բ Ս Է Ն \*)

Սօցիալական զրամա. — Իրսէնի ըէալիզմը. — «Հասարակութեան սիւնե-  
րը» (Վօնսուլ Բէրնիլը իբրեւ «բարեգործ» և «անբիծ անուան» Նախանձա-  
խնդիր. — Բէրնիլի բնատրութեան չեղաշրջումը. — Ազատութիւնը և ճշմար-  
տութիւնը իբրեւ հասարակութեան սիւներ. — Օր. Լօնան. — Վնոջ նշանակու-  
թիւնը և Իրսէնի կանացի տիպերը). — «Նօրա» (Նօրան իբրեւ «տիկնիկ». —  
Նրա սէրը դէպի Հէլմէրը. — Նօրայի «իրաւագիտական» հայեացքները. — Տի-  
կին Լինդէն և Գիւնթէր. — Հէլմէրի ետականութիւնը. — Նօրայի ինքնասթա-  
փումը և բողոքը. — «Զարմանալին». — Իրսէնի վերաբերմունքը դէպի ա-  
մուսնութիւնը. — Սիրոյ էութիւնը). — «Ուրուականներ» («Ուրուականներ  
իբրեւ պատասխան — զրամա. — տիկին Ալվինդ և պատօր Մանդէրս. — Օս-  
վալդ. — Ճշմարտութեան արեւը. — Ժառանգականութեան օրէնքը):

## VII

Փիլիսոփայական երեք մեծ դրամաներից յետոյ՝ 1877-ին  
լոյս է տեսնում Իրսէնի «Հասարակութեան սիւները» («Samfun-  
dets Støtter»): Սրանով սկիզբ է դրում Իրսէնի, այսպէս կոչ-  
ուած, սօցիալական դրամաների շարքին: Նախկին դրամանե-  
րում, ինչպէս տեսանք, անպակաս էին սօցիալական պրօբլէմ-  
ներ, բայց այժմ Իրսէն աւելի որոշ և ինքնուրոյն գոյն է տա-  
լիս իր ուղղութեանը: Նա արդէն առնական հասակում է, բօ-  
մանտիքական և միւս կողմից՝ խիստ մտրակողական հակումներից  
ազատ. դիտելու և ըմբռնելու աւելի սուր ընդունակութեամբ  
զինուած՝ նա այժմ վերլուծող, քննադատող է: Եւ ահա իր հե-  
ռատես և խորալծափանց հայեացքով նա քրքրում է հասարա-  
կական կեանքի բազմակողմանի վէրքերը, մերկայնում է բա-  
ցասական երևոյթների մի ահագին յանց: Սակայն միաժամա-  
նակ Իրսէնի ուշադրութիւնից չէ վրիպում նաև մի կարևոր  
պրօբլէմ — անհատների ներքին, հոգեկան աշխարհի նկարագիրը  
և ընդհանրապէս մարդկային բնատրութեան վերլուծումը:

\*) Տե՛ս «Մուրճ» № 3.



Մերկացնելու, քննադատելու մէջ անխնայ՝ Իբսէն իբրև արուեստագէտ՝ բէպլիստ է, երբեմն նոյն իսկ նատուրալիստ։ Բայց նա այն բիպլիստներից չէ, որոնք զուրկ ինքնութեանութիւնից և լայն հորիզոններ ընդգրկելու ձիրքից՝ զբաղուած են միայն կեանքի և բնութեան ընդօրինակութեամբ, նա լուրջ ընդօրինակող չէ, այլ ոգի տուող։ Զօլայի յայտնի ասացուածքն համեմատ նա իրականութիւնը իր տէմպէրամէնտի շողերովն է դունաւորում։

Իբրև բէպլիստ, իրականութիւն վերաբաղող՝ նա երբեմն, մանաւանդ վերջին տարիները, յոռետես տրամադրութեամբ է համակոււմ, բայց և այնպէս ըստ էութեան մնում է մի անզրոգուելի իդէալիստ։ Սա շօշափելի կերպով կը պարզուի՝ երբ մենք յաջորդաբար կը ծանօթացնենք ընթերցողներին նրա սօցիալական զրամանների պատկանելի չափի հետ։

Սկսենք ուրեմն «Հասարակութեան սիւներից»։

Հօր մահուանից յետոյ երիտասարդ Բէրնիկ վերադառնում է իր ծննդավայրը, նորվեգական մի փոքրիկ քաղաք, իր ժառանգած առևտրական գործերը ղեկավարելու կամ աւելի ձիշտ՝ կարգի բերելու, անկման վտանգից ազատելու—մինչև Բէրնիկի գալը մայրն էր անցել դործի գլուխը, որ սակայն առևտրական ընդունակութիւններից զուրկ լինելով՝ նախկին «հռչակաւոր տունը» համարեա սնանկութեան աստիճանի էր հասցրել։ Եւ Բէրնիկը այս անակնկալ դժբախտութեան առաջ կորագլուխ կանգնած՝ մտածում է «փրկութեան մի միջոց» գտնել։ Փրկութեան աղբիւրը լինում է օր. Բէտտին, որ իր մօրաքրոջից մեծ հարստութիւն էր ժառանգել։ Բէրնիկը սիրում էր Լօնա Հէսսէլին, Բէտտիի խորթ քրոջը, որ զուրկ էր հաբստութիւնից, բայց նրան հարկաւոր էր «փրկութեան մի միջոց»—մի փրկութիւն, որ այս դէպքում կարող էր տեղի ունենալ միայն սիրոյ զոհաբերութեամբ։ Բէրնիկը առանց տատանուելու անում է այս զոհաբերութիւնը—չի որ հին, նշանաւոր, երեք սերունդներ շարունակ գոյութիւն ունեցող տունը՝ պէտք էր փրկել։

Առևտրական ասպարէզի վրայ հնարագիտութեան այս առաջին քայլն անելուց յետոյ նա իր «գործնական» փորձառութիւնների պաշարը բազմապատկած՝ ոչ միայն փրկում, այլ և հետզհետէ խոշոր բարձրութեան է հասցնում իր առևտրական տունը, որ քաղաքում առաջնակարգ հռչակ էր վայելում։ Իբրև քաղաքի առաջին վաճառական, նա իրան շատ շողաբորթուած էր զգում լինել նաև առաջին բարեգործը, «հասարակութեան առաջին նեցուկը»։ Եւ նա չէ դանդաղում աչքի ընկնող բարեգործութիւններ անել, հոգատարութեամբ վերաբերուել քաղա-



քի թէ արտաքին և թէ ներքին կարիքներին—«մարդ չպէտք է ամենից առաջ իր մասին մտածէ», ասում է տնտեսական ճգնաժամի տենդից դեռ նոր սթափուած Բէրնիկը, «մենք բոլորս պէտք է մեծ կամ փոքր հասարակութեան համար գործենք. ես գոնէ այսպէս եմ վարւում»։ Նրա արած բարեգործութիւնները սակայն շարունակ թմբկահարութեամբ են տեղի ունենում, կօնսուլ Բէրնիկի—ժամանակի ընթացքում նա դառնում է կօնսուլ—փառքի և անմահութեան անունով։ Բայց և այնպէս նա ընդունակ է հմուտ կերպով պօշուել, իր իսկական բարոյական կերպարանքը թաքցնել։ Երբ Լօնան 15 տարուց յետոյ երեսօմբ է տալիս նրա արարմունքը, որ նա սէրը գոհեց առևտրական նպատակներին—այն ժամանակ Բէրնիկը՝ ըստ էութեան եսական, բայց արտաքուստ հասարակական հոգսերով տանջուողի դէմք ընդունելով՝ նկատում է—«չգիտես թէ վաճառականը ինչ մեծ պատասխանատուութեան է ենթակայ... հարիւրաւորների և հազարաւորների բախտը նրա առևտրիցն է կախուած... Եթէ Բէրնիկի տունը կործանուէր՝ այն ժամանակ հասարակութիւնն զգալի կերպով կը վնասուէր»։

Թէ Բէրնիկը ինչ միջոցով հասաւ իր անձնական բարեկեցութեանը և հասարակական փայլուն դիրքին—սա մենք մասամբ արդէն ակնարկեցինք։ Այժմ անցնենք նրա միւս սխրագործութիւններին, որպէսզի պարզուի ստութեան և անբարեխղճութեան, կեղծիքի և անազնութեան այն երբերուն պատուանդանը, որի վրայ յենուած նա իր վաղանցուկ փառքի դափնիներն էր հիւստում։

Նա իր հարազատ քրոջ՝ Մարթայի հարստութիւնը խաբէութեամբ խլում է նրա ձեռքից և իբրև «չնորհք» կողոպտուած գոհի ապրուստի հոգսը իր վրայ է վերցնում։ Այս դեռ բաւական չէ. նա մեծ խնամք է տանում անբիծ պահելու նաև իր անունը, բարոյական համբաւը։ Նա ունէր մի ապօրինի աղջիկ՝ Դինա Դօրֆ, որ իր հետ մի և նոյն յարկի տակն էր ապրում։ Ինչպէս աղատուել այս ամօթաբեր արատից, ինչպէս վստահացնել բամբասանէր հասարակութեանը, որ Դինայի հայրը ինքը չէ, այլ մի ուրիշ։ Բէրնիկի կնոջ կղբայրը՝ Յօհան այնքան բարի է և անձնուէր, որ առանց մաղաչաւի անգամ մեղաւոր լինելու, յանձն է առնում Դինայի հայրը կոշուելու արատը։ Այս ակամայ յանցագործութեան կնիքը ձակատին նա իր քոյր Լօնայի հետ ճանապարհ է ընկնում դէպի Ամերիկա։ Սակայն Յօհանի հեռանալուց յետոյ ապերախտ և փոքրոգի Բէրնիկը չէ քաշուում նրա անաղարտ անունը նորից իր եսական չահախընդ-



րութեան գործիք դարձնել: Նա յայտարարում է, որ Եօհանը կողոպտել է իր հօր գանձարանը:

Տասնհինգամեայ բայակայութիւնից յետոյ քոյր և եղբայրը Ամերիկայից յետ են գալիս: Դինան այս ժամանակաշրջանում մեծացել, հասուն աղջիկ էր դարձել: Եօհան հաւանում է նրան և կամենում է ամուսնանալ նրա հետ, բայց Դինայի վրայ աչք ունէր նաև փոխբարոզիչ Րօրլանդ: Վերջինս կարծես մի շնորհք, քրիստոնէական մի բարիք էր անում խնդրելով այս կաակածելի ծագում ունեցող աղջկայ ձեռքը. որովհետև նա ծանօթ չէր գործի բուն էութեանը՝ այդ պատճառով նրան շատ տարօրինակ և անլուր մի երևոյթ էր թւում, որ «Դինայի հայրը» յանկարծ կամենում է ամուսնանալ իր աղջկայ հետ: Դինան համարեա խօսք էր տուել Րօրլանդին, բայց նրան չէր սիրում: Վերջը այս մրցումից Եօհանն է յաղթող դուրս գալիս:

Րօրլանդի հետ ունեցած ընդհարման ժամանակ Եօհանը տեղեկանում է այն ամբաստանութիւնների մասին, որոնք Բէրնիկը բարդել էր իր վրայ: Արդար զայրոյթով լցուած՝ նա վրձնում է բացատրութիւն պահանջել Բէրնիկից և վերջինիս ստորաբարձունքը հրապարակ հանել, բայց իր քրոջ՝ Լօնայի թախանձանքին զիջանելով՝ համաձայնում է առժամանակ սպասել—իր նշանածին Ամերիկա տանել տեղաւորել և երկու ամսից յետոյ գալ հաշիւ տեսնելու:

Բէրնիկը այժմ կարող էր ազատ շունչ քաշել, որովհետև հէնց այժմ «անբիծ անուճը» նրան ամենից շատ էր հարկաւոր. նա սկսել էր առետրական մի խոշոր ձեռնարկութիւն, որի յաջողութեան զլխաւոր նախապայմանը մաքուր վարքն էր:

Բայց չէ որ Եօհանը երկու ամսից յետ էր գալու և իր դիմակը այսպէս թէ այնպէս պատուելու էր: Ահա դիմակազերծ լինելու սարսուռը նրան զրդում է վտանգից պաշտպանուելու համար աւելի արմատական միջոցների մասին մտածել:

Եօհանը մտադիր էր «Gazelle» նաւով ճանապարհ ընկնել. նաւը հին էր և անհրաժեշտ էր վերանորոգել, իսկ վերանորոգութեան գործը յանձնուած էր Բէրնիկին: Վերջինս զրդում է իր բանուորին շտապով առաջ տանել վերանորոգութիւնը, և շտապելու հետեւանքը պէտք է լինէր այն, որ նաւը փոթորկի առաջ չպիտի կարողանար ուժեղ ընդդիմադրութիւն ցոյց տալ ու անշուշտ խորտակուելու էր:

Այն օրը երբ նաւը պէտք է ճանապարհ ընկնէր՝ մի խումբ քաղաքացիներ Բէրնիկի բնակարանի առաջ՝ ծառաստանում հաւաքուած մտադիր էին մի սերկնադով պատուել «առաջին քաղաքացուն»: Այս ոգևորուած ցոյցերի հետ միասին՝ կօնաուլ Բէր-



նիկը յանկարծ երկու անակնկալ տեղեկութիւններից շանթահար է լինում. նա լսում է, որ Եօհանը փոխանակ «Gazelle» նաւով «Palmbaum»-ով է գնացել և որ իր միակ որդին, տասնբեքամեայ Օլաֆը իր բռնակալական վարմունքներին չդիմանալով՝ «Gazelle» նաւով Ամերիկա է փախել—իսկապէս Օլաֆը հասել էր մինչև նաւը, բայց մայրը վերջին բոպէին տեղեկանալով յաջողեցրել էր նրան յետ բերել—ուրեմն ուրիշի համար պատրաստուած անդունդի զոհը քիչ էր մնում իր միակ որդին լինէր: Եւ մինչդեռ Բէրնիկը հոգեկան բուռն յուզմունքից տարուբերուած էր՝ հաւաքուած քաղաքացիների կողմից Բօրլանդը մի ոգևորուած ճառ է արտասանում. նա չնորհակալութիւն է յայտնում այն հանգամանքի առիթով, որ նա հիմք դրեց, ուղղութիւն տուեց բարոյական այն ճանապարհին, որի վրայ այժմ կանգնած է իրանց հասարակութիւնը: Նա աւելորդ է համարում խօսել ոչ Բէրնիկի «օրինակելի ընտանեկան կեանքի» և ոչ նրա «բարոյական անբիծ վարքի» մասին, այլ նա ճառում է բացառապէս նրա քաղաքացիական պարտաճանաչութեան, հասարակական գործունէութեան առիթով, որին բոլորը ականատես են եղել—«Ձեր դրօշակը հեռաւոր ծովեր է չափում: Բազմաթիւ և երջանիկ բանուորների մի խումբ նայում է ձեզ վրայ իբրև մի հօր վրայ: Նոր արդիւնաբերութիւններ մտցնելով մեր կողմերը, դուք հարիւրաւոր ընտանիքների համար ապրուստ հայթայթելու առպարէզ բաց արիւք»: Ծառախօսը գովում է մանաւանդ Բէրնիկի «անշահասիրութիւնը», որով փայլում է նրա ամբողջ կեանքը և նիստ ու կացը: Մի խօսքով Բէրնիկը ըստ Բօրլանդի «բառի իսկական նշանակութեամբ հասարակութեան անկիւնաքարն է»: Միաժամանակ նա չէ զլանում գովաբանել նաև «հասարակութեան միւս սիւներին», մեծ կալուածատէր Բումմէլին, վաճառականներ Ալտշտէդին և Վիգէլանդին:

Բայց կօնսուլ Բէրնիկի մէջ յանկարծ տեղի է ունենում մի անակնկալ յեղաշրջում—նա իր հասկացողութեամբ և բարոյական հայեացքներով միանգամայն կերպարանափոխում է:

Ահա թէ նա ինչ է պատասխանում իրան գովաբանող ճառախօսին և ներկայ եղող միւս համաքաղաքացիներին—«Ծառախօսը նկատեց թէ՛ մենք այս երեկոյ մի նոր ժամանակուայ սկզբնաւորութեան շեմբունք ենք գտնուում. և ես հաստատապէս յոյս ունեմ, որ դա իրականանալու է: Բայց որպէս զի սա տեղի ունենայ, պէտք է մենք ամենից առաջ ճշմարտութիւնը իւրացնենք—ճշմարտութիւն, որ մինչև այս երեկոյ երեք և ոչ մի դէպքում մեզանում օթեւան չէ գտել (ուսկնդիրները զարմանքի նշաններ են ցոյց տալիս):



«Ես պէտք է նրանից սկսեմ, պարոն փոխարողիչ, որ հրաժարուեմ այսպիսի դէպքերում ընդհանրապէս սովորական դարձած այն դովասանքից, որ դուք շոյալեցիք իմ հասցէին: Ես արժանի չեմ դրան, որովհետև մինչև ներկայ օրը ես անշահասէր մարդ չեմ եղել: Եթէ ես շարունակ շօշափելի օգուտների չեմ ձգտել, այնուամենայնիւ այժմ էլ միանգամայն զիտակցում եմ, որ իմ գործունէութեան մեծագոյն մասի զրդիչը եղել է՝ ոյժ, ազդեցութիւն, զիրք ձևօք բերել»:

Այնուհետև նա իր պատասխանի շարունակութեան ընթացքում մի քանի անակնկալ յայտնագործութիւններից յետոյ՝ բացարձակապէս խոստովանում է, որ Եօհանը մեծահոգութեամբ միայն յանձն է առել յանցաւորի անունը և որ իսկական յանցաւորը ինքն է եղել—«ես դեռ ուրիշ շատ զղջումներ ունէի անելու, բայց դրանք միայն իմ խղճին են վերաբերում... Հնու այս հանդիսաւոր շքեղութիւնները. մենք բոլորս արդէն զգում ենք, որ դրանք այլևս անտեղի են»:

Այսպէս կերպարանափոխուած և մաքրուած՝ Կօնսուլ Բէրնիկը ապագայ գործունէութեան նոր ծրագրներ է պատրաստում և դիմելով իրան չըջապատող գեղեցիկ սեռի ներկայացուցիչներին՝ նկատում է—«սերտ կերպով այժմ միացէք ինձ հետ, դուք ազնիւ և ճշմարիտ կանայք: Այս օրերս ես սովորեցի նաև այն, որ կանայքն են հասարակութեան սիւները»:

—«Բայց դու մի թոյլ իմաստութիւն ես սովորել, փեսայ: Ո՛չ, ազատութիւն եւ նեւարտութիւն—սրանք են հասարակութեան սիւները»—պատասխանում է Լօնա Հէսսէլ:

Այսպէս ուրեմն ընթերցողը տեսնում է խարդախ, անբարոյական, ոսկէհորթի ստրուկ Բէրնիկի մէջ մի անակնկալ և արմատական կերպարանափոխութիւն, որ տեղի է ունենում առանց, այսպէս ասած, փոխանցիկ չըջանների, ոչ թէ դանդաղ, յարմարաւ լինելով, այլ միանգամայն յանկարծակի: Պիէսի աստիճանական զարգացման ընթացքում այս անակնկալը գուցէ մի փոքր արուեստական, հակահոգեբանական համարուի. սակայն իդէալիստ հեղինակի համար դա մի ներքին պահանջ էր—Կօնսուլ Բէրնիկը պէտք է կերպարանափոխուէր, ազատութեան և ճշմարտութեան սկզբունքը պէտք է յաղթանակէր: Այնպէս որ այս տեսակէտից մեզ բաւական հիմնաւոր է թւում Ա. Հանզլտայնի այն նկատողութիւնը՝ թէ Իբսէն «քնաւորութեան հետեւողականութիւնը զոհ է բերում իդէալի հետեւողականութեանը»:

Թէև Բէրնիկը ազատ, ինքնակամ կերպով գտաւ ճշմար-



տութեան ճանապարհը՝ այնուամենայնիւ Լօնան իբրեւ ղեկավարող և դրդող ոյժ այս հետեւանքի նկատմամբ շատ զօրեղ նշանակութիւն ունեցաւ:

Լօնան իբսէնի ստեղծագործած կանացի ամենահետաքրքիր տիպերից մէկն է: Նա փայլում է ուժեղ կամքով և անհատականութեամբ, բայց որ գլխաւորն է՝ ազատ է իրանց սեռին յատուկ մանրակրկտութիւնից և վրէժխնդրութեան զգացմունքից. նա վեհանձն է, մեծահոգի և անյիշաչար: Երբ Բօրլանդ մի անգամ նրան հարցնում էր՝ թէ նա ինչ գործ ունի իրանց ընկերութեան մէջ—այն ժամանակ այս ինքնավստահ և զօրեղ կամքի տէր օրիորդը պատասխանում է—«մի փոքր օղակոխութիւն առաջացնելու»: Բարեմիտ Բօրլանդը, ի հարկէ, անընդունակ էր մեր ընդգծած խօսքի իսկական նշանակութիւնը հասկանալ:

Այս «օղակոխութեան» աղդեցութիւնը, ինչպէս տեսանք, ամենաուժեղ կերպով երեւաց հէնց Բէրնիկի վրայ: Լօնան չէր կարող հաշտուել այն տխուր իրողութեան հետ, որ իր նախկին սիրածը օրըստօրէ աւելի և աւելի թաթախւում անբարոյակաւորութեան տիղմի մէջ: Նա իր նպատակն է դարձնում ազատել Բէրնիկին կատարեալ անկումից և բարոյապէս կերպարանափոխել: Իսկ Լօնսուլը սկզբում անընդունակ էր ըմբռնելու այս ուժեղ և հետեւողական օրիորդի ազնիւ դիտաւորութիւնը:

Եւ Լօնան բաց ճակատով, առանց վերապահումների է դիմում դէպի նպատակը: Ամերիկայից վերադառնալուց յետոյ առաջին անգամ Բէրնիկին հանդիպելիս՝ նա բացարձակապէս յայտնում է, որ «առաջին քաղաքացին» 15 տարի շարունակ իր շուրջը միայն կեղծիքի և ստութեան հիւսուածք է մանում. —«Դու քաղաքի ամենահարուստ և ամենաուժեղ մարդն ես. բոլորը խոնարհւում են քո առաջ, որովհետեւ քեզ մաքուր և անբիծ են համարում. քո տունը համարում է միանգամայն օրինակելի, կեանքդ՝ նոյնպէս: Բայց այս բոլոր մեծաշուք փառքը, ինչպէս և ինքդ մի երեբուն ճախճախուտի վրայ էք հիմնուած: Կարող է գալ մի այնպիսի վայրկեան, կարող է արտասանուել մի խօսք, որ դու քո ամբողջ փառքով հիմնադատակիւնես—եթէ միայն ժամանակին չաշխատես քեզ ապահովեցնելը:

—Լօնա, ինչ ես կամենում—զայրացած հարցնում է Բէրնիկը:

—Ես ուզում եմ օգնել քեզ, Բիլսարդ, ոտներիդ տակ հաստատուն հող ձեռք բերելու:

—Վրէժ, դու կամենում ես վրէժխնդիր լինել. այդ ես



ղգում էի, բայց դա քեզ չէ յաջողուելու: Այստեղ կայ միայն մէկը, որ իրաւունք ունի խօսելու և որը սակայն լուում է:

— Եօհանն:

— Այո, Եօհանն: Եթէ մի ուրիշ կամենայ ինձ դատապարտել՝ այն ժամանակ ես ամեն ինչ կ'ընդունամ: Եթէ մէկը կամենայ ինձ ոչնչացնել՝ այն ժամանակ ես կը պաշտպանուեմ մինչև վերջին շունչս: Բայց դա երբէք քեզ չի յաջողուիլ, ասում եմ քեզ: Նա, ով որ ինձ կործանել կարող է—լուռ է և չուտով այստեղից հեռանալու է:

Բայց մենք տեսանք թէ Բէրնիկը որքան սխալ էր իր հաշուի մէջ և թէ ինչպէս Լօնան յամառ հետևողականութեամբ իր նպատակը պսակեց:

Իբսէն դեռ իր անդրանիկ ոտանաւորներին մէկում բարձր հոգեզմայլութեամբ երգել էր կնոջ նշանակութիւնը թէ բաննաստեղծութեան և թէ կեանքի նկատմամբ: «Լոյսի աշխարհումն» էր նա տեսնում կնոջ հայրենիքը. իսկ մարդկային կեանքի ամենաբարդ առեղծուածը նա համարում էր «կարօտը դէպի լոյս»: Լօնան ահա այս տեսակ լուսատու փարոսի դեր է կատարում Բէրնիկի վերաբերմամբ:

Ընդհանուր և բաւական հիմնաւոր մի կարծիք է, որ Իբսէն առհասարակ իր դրամաներում հակուած է կանացի տիպերը աւելի դրական գոյներով նկարագրելու. Իբսէնի հերոսուհիները ընդհանրապէս փայլում են մի տեսակ ոգեշունչ, վերակենդանացնող յատկութեամբ: Կարծում ենք՝ սա մասամբ երեւաց մեզ մինչև այժմ զբեղեցնող դրամաներից և աւելի որոշ կերպով կ'երեւայ յետագայ դրամաները վերլուծելիս:

Ինչ վերաբերում է «Հասարակութեան սիւներին»՝ պէտք է նկատել, որ այնտեղ, բացի Լօնայից, կան նաև ուրիշ մի քանի հետաքրքիր կանացի դէմքեր: Այսպէս օր. Դինա Դօրֆը, այս նորափթիթ, չը հասունացած Նօրան, որ Եօհանի հետ վրձու է կեանքի պայքարում դիմադրել հասարակական տգեղ բարքերին, կաշկանդող սովորութիւններին և որը առհասարակ ձգտում է գնալ այնպիսի մի երկիր, ուր մարդիկ «այնքան էլ բաւոյական չեն» (ընդգծուած խօսքը այստեղ հեգնական մտքով պէտք է հասկանալ): Ուշագրաւ է նաև Մարթա Բէրնիկ, որ չը նայելով իր եղբոր անխիղճ վարմունքին՝ շարունակում է ապրել նրա մօտ և այդ՝ ի սէր Դինայի, որին նա մեծ խնամատարութեամբ դատաւարակում է, մանաւանդ որ նա հաւատացած էր թէ սա Եօհանի՝ իր նախկին սիրածի՝ աղջիկն է: Մարթան էլ է իր տենչանքներով սաւառնում դէպի անծանօթ երկիրը, դէպի հեռաւոր աշխարհը: Դինայից բաժանուելիս ահա թէ նա



ինչ է ասում—«Խոստացիր ինձ, Դինա, այլևս երբեք յետ չը գալուս Այժմ գնում ես դու բախտաւորութիւն, սիրելի զաւակս... ծովի միւս կողմը, Ա՛խ, ես դպրոցական տարիներում ինչքան եմ կարօտել այդ աշխարհին: Այնտեղ պէտք է գեղեցիկ լինի... մի լայնարձակ երկինք... ուր ամպերը աւելի բարձր են սահում, քան թէ այստեղ և ուր մարդիկ աւելի ազատ միջնորոտով են չըջապատուած»:

«Հասարակութեան սիւների» մէջ կրկին անգամ փայլում է Իբսէնի հեգնելու, երգիծաբանելու խոչոր տաղանդը: Թէև պրօֆ. Լիցման նորերս հրատարակած իր մի ուսումնասիրութեան մէջ—«Ibsens Dramen»—նկատում է թէ՛ «Հասարակութեան սիւները սկսում է իբրև երգիծաբանութիւն և վերջանում իբրև ողբերգութիւն»—այնուամենայնիւ պէտք է նկատել, որ երգիծաբանական համեմը սկզբից մինչև վերջ անպակաս է:

## VIII

1879-ին լոյս տեսաւ Իբսէնի աշխարհահռչակ դրամաներից մէկը—«*Soera*» կամ «Մի սիկնիկսուս» (*Et Dukkehjem*): Այս դրաման իբրև առաջնակարգ գերասանուհիների ըէպէր-տուարի գլխաւոր մի զարդ՝ հեղինակին, Նորվեգիայի սահման-ներից դուրս, մեծահամբաւ դրամատուրգ դարձրեց:

Փաստաբան Բօքէրտ Հէլմէր 8 տարի է արդէն ամուսնացել է և մինչև իսկ երեք զաւակների տէր է, գեղեցիկ, բայց մի քիչ թեթեւամիտ: Այս թեթեւամտութիւնը սակայն, որ ուղղակի հետեւանք է նրա տաքարիւն, կենսուրախ բնաւորութեան, ինչպէս յետոյ կը տեսնենք, անջնջելի չէ, անցողական է: Նօրան սիրում է իր ամուսնուն անմեղ և վառվռուն սիրով, բայց միաժամանակ նա ակնածում է Հէլմէրից, պատկառանք է զգում դէպի նա: Հէլմէրը փոխադարձաբար նոյնպէս սիրում է Նօրային, բայց այս սիրոյ հիմքը միայն զգայական հաճոյքն է, ներքին, հոգեկան կապը բացակայում է: Նօրան Հէլմէրի համար մի «սարեկ» է, մի «արտոյտ», մի «թիթեռնիկ», մի «աղաւնեակ»—մի խօսքով նա տիկին չէ, այլ մի մեծ երեխայ, մի սիկնիկ: (Այս է պատճառը, որ Իբսէն Հէլմէրի տունը անուանում է «տիկնիկատուն»): Քանի Նօրան դեռ չէր ամուսնացել՝ հայրը նրան նոյնպէս համարում էր մի տիկնիկ. իսկ ամուսնութիւնը միայն այն հետևանքն ունեցաւ, որ «տիկնիկը» այժմ երեք «տիկնիկներ» ունի: Յիրաւի, ինչպէս Նօրան Հէլմէրի տիկնիկն է, այնպէս էլ իր երեք զաւակները՝ Էրվին, Բօք և Էմմին՝ Նօրայի տիկնիկներն են:



Թէ որքան սիրում էր Նօրան Հէլմէրին՝ սա երևում է այն փաստից, որ ամուսնութեան առաջին տարում երբ վերջինս ծանր կերպով հիւանդացել էր և բժիշկները յայտնել էին, որ միայն հարաւային կլիման կարող է նրա կեանքը փրկել—Նօրան միջոցներից դուրկ լինելով՝ բաւական խոշոր մի գումար է պարտք անում Հէլմէրի բարեկամ և պաշտօնակից Գիւնթէրից, որպէսզի հնարաւորութիւն ունենար իր մահամերձ ամուսնուն Իտալիա տեղափոխել: Բայց Նօրան ոչ միայն Հէլմէրից զաղտնի է անում այս քայլը, այլ և իր հօր ստորագրութիւնը կեղծում է—որովհետև առանց հօր ստորագրութեանը՝ դժուար էր գումարը ձեռք բերել և միւս կողմից հօր սեփական ստորագրութիւնն ունենալը անհնար էր՝ նա էլ մահուան անկողնումն էր գտնւում:

Նօրան հասնում է իր նպատակին—իտալական երկնքի տակ Հէլմէրը կազդուրւում է: Որովհետև Նօրան սիրում էր իր ամուսնուն՝ այդ պատճառով տարիների ընթացքում այս փոխառութեան զաղտնիքը ծածկում է նրանից, որպէսզի նրան վիշտ, մտահոգութիւն չպատճառէ. իսկ ինքը իրան զրկելով, ինայելով՝ պարտքի մեծ մասը արդէն հատուցել էր, իսկ մնացորդը պէտք է «մինչև Ծննդեան տօները» հասցնէր: Այս գաղտնապահութեան հիմնական պատճառներից մէկը այն պատկառանքն էր, որ Նօրան իբրև մի սիրող և թոյլ էակ, իբրև մի կին՝ տաժում էր դէպի իր ամուսինը «Տիկնիկ» Նօրայի զգացմունքի աշխարհը, մասամբ և նրա մտածողութեան հորիզոնը բաւական լուսաբանած կը լինենք՝ եթէ առաջ բերենք այն խօսքերը, որ նա ուղղում է իր բարեկամուհի տիկին Լինդէնին՝ երբ վերջինս իր զարմանքն էր յայտնում, որ Նօրան երկար տարիների ընթացքում իրան թոյլ էր տալիս այդպիսի մի լուրջ դէպք թաղցնել իր ամուսնուց—«...Բօքէրտ իր առնական ինքնագիտակցութեամբ որքան անախորժ և ճնշուած պիտի զգար իրան՝ եթէ իմանար, որ նա ինձ երախտապարտ է. սրանով մեր փոխադարձ յարաբերութիւնը բոլորովին կարող էր եղծուել և մեր սիրուն, բախտաւոր օջախը այլ ևս այն չէր լինի, ինչ որ այժմ է»: Այս յարաբերութիւնը անխախտ պահելու համար՝ Նօրան զաղտնիքը իր ամուսնուն յայտնելուց գերադասում է ձմեռնային երկար գիշերները նստել և անդադար աշխատել—նա վարձատրութեամբ մի վէպ էր թարգմանում մի թերթի համար: Եւ այս տենդոտ աշխատանքի մէջ նա իրան զգում է «իբրև մի տղամարդ»: Սակայն այս բոլորը ինչո՞ւ համար—«ապրելու և բախտաւոր լինելու համար... հոգսերից ազատուելու և երեխաների հետ խաղալու համար»:



Ընտանեկան անվրդով երջանկութեան տենչանքով վառուած՝ մեծ տիկնիկը իր փոքր տիկնիկների հետ պատրաստուում է Մանդեան գիշերը տօնելու: Զ<sup>է</sup> որ Մնունդը երեխաների տօնն է—մեծ թէ փոքր դա մի և նոյնն է: Իր ամուսնուն առանձին հաճոյք պատճառելու համար՝ Նօրան խոստացել էր այդ երեկոյ մի պարահանդէսում կապրիից բերած խալական համազգեստով «տարանթէլլա» պարել: Եւ ահա մինչև այդ րոպէն՝ մի միջադէպի պատճառով՝ վրայ է հասնում անակնկալ պատահարը և անհոգութեան ու խաղաղ զուարճութեան այս բոյնը՝ «տիկնիկատունը» դառնում է աղմկացող խռովութեան ու տխուր պառակտումների մի ասպարէզ:

Հէլմէր դարձել էր մի բաժնետիրական ընկերութեան բանկի վերատեսուչ: Այդ նոյն բանկում, իբրև Հէլմէրի ստորագրեալ, ծառայում էր Գիւնթէր, որ սակայն կարճ ժամանակից յետոյ արձակւում է իր պաշտօնից, որովհետև, մի տարօրինակ զուգատիպութեամբ, ինչ որ ստորագրութիւն էր կեղծել: Գիւնթէր ընդհանրապէս այն տիպերիցն է, որոնք առանձին հակում ունեն զանազան «մութ գործերով» զբաղուելու. այս պատճառով դօկտօր Բանկը իրաւամբ նրան անուանում է «բարոյական հիւանդանոցի անդամ»:

Գիւնթէր պահանջում է Նօրայից զրդել իր ամուսնուն, որ նա իր արձակման վճիռը յետ առնէ՝ հակառակ դէպքում սպառնում է յայտնել Հէլմէրին Նօրայի գաղտնիքը—առանց ամուսնու գիտութեան պարտք անելը և ստորագրութիւն կեղծելը: Գիւնթէրի մտադրութիւնն սկզբում սարսափեցնում է Նօրային. վերջինիս համար չափազանց անախորժ էր ասպարէզ հանել մի այնպիսի գաղտնիք, որ իր «ուրախութիւնն էր և պարծանքը»:

Գիւնթէր սառնասիրտ և ինքնավստահ, բայց մի քիչ ցինիքական ոճով պարզում է Նօրայի առաջ նրա կատարած յանցանքի ծանրութիւնը—«Տիկին Հէլմէր, դուք ինչպէս երևում է ուղղակի ոչ մի գաղափար չէք ունեցել թէ ինչ յանցանք էք գործում: Բայց ես կարող եմ ձեզ հաւատացնել, որ ձեր արածը ոչ տարբեր և ոչ էլ վատթար մի բան է՝ քան թէ այն ինչ որ ես եմ գործել և որը իմ ամբողջ բաղադրական գիրքը ոչնչացրեց»:

Նօրան սակայն մխիթարւում է այն գիտակցութեամբ, որ եթէ ինքը յանցանք է գործել յամենայն դէպս դա ազնիւ, մարդասիրական շարժառիթներից զրդուած է տեղի ունեցել:

—Օրէնքները շարժառիթների մասին չեն հարցնում—նկատում է օրէնսդէտ Գիւնթէրը:



—Այն ժամանակ մենք պէտք է շատ վատ օրէնքներ ունենանք—պատասխանում է Նօրան:

—Վատ թէ լաւ—դա մի և նոյնն է. եթէ ես այս փաստաթուղթը դատաւորի առաջ դնեմ՝ այն ժամանակ դուք կը դատապարտուէք ըստ օրէնքի:

—Այդ ես չեմ կարծում: Միթէ աղջիկը իրաւունք չպէտք է ունենայ իր մահամերձ հօր վիշտը և հոգսերը ամոքելու: Միթէ կինը իրաւունք չպէտք է ունենայ իր ամուսնու կեանքը փրկելու: Ես օրէնքներին այնքան ճշգրիտ կերպով տեղեակ չեմ, բայց համոզուած եմ, որ մի տեղ գրուած պէտք է լինի՝ թէ այսպիսի բան թոյլ է տրուում: Եւ դուք այս չգիտէք, դուք, որ մի փաստաբան էք: Դուք, պարոն Գիւնթէր, ինչպէս երևում է, վատ իրաւաբան էք:

Ահա մի նշանակալից տրամաբանութիւն, կեանքի ամենօրեայ ողբերգութիւնից հանուած տրամաբանութիւն, որի աղբիւրը ոչ թէ բանականութիւնն է, այլ զգացմունքը և որի պատգամները բղխում են ոչ թէ մեռած տառերից, այլ հրաբորբը սրտի հիւթից:

Նօրան ինչքան էլ ինքնագուսպ լինէր, ինչքան էլ աշխատէր իրան մխիթարել, այնուամենայնիւ տարակուսանքի ստուերը հետզհետէ խտանում էր իր շուրջը, յուզմունքի և անհանգստութեան թոյնը արդէն վարակել էր իր ներքին աշխարհը: Այս հոգեկան պառակտման բնորոշ պատկերն է ներկայացնում երկրորդ գործողութեան վերջին տեսարանը, որ բնական տեսակէտից դրամայի ամենափայլուն մօմէնտներից մէկն է կազմում—կըր Նօրան Հէլմէրի և դր. Բանկի ներկայութեամբ «տարանթէլայի» փորձն է անում: Գիւնթէրի հետ ունեցած խօսակցութեան տպաւորութեան տակ, գուցէ և իր մօտալուտ ապագայի նախազգացումով ներշնչուած՝ նա մի կատարեալ ինքնամոռացութեան մէջ է ընկել, առանց դաշնամուրի ներդաշնակութեան հետեւելու՝ արագընթաց թափով ջղաձգային պոռոյտներ է դործում, գլուխը հերարձակ, աչքերը դէպի անորոշ հորիզոնը սևեռած՝ նա կարծես «Զարմանալին» է որոնում:

Սակայն այսպէս թէ այնպէս անհրաժեշտ էր մի գործնական ելքի մասին մտածել: Նօրան երկու անգամ փորձում է խնդրել Հէլմէրից, որ յետ առնէ իր վճիռը Գիւնթէրի վերաբերմամբ, բայց նա ոչ միան անդրդուելի է մնում, այլ և գրաւոր կերպով արձակման թուղթ է ուղարկում նրան: Այս հանգամանքը ի հարկէ աւելի է յուսահատեցնում Նօրային, այնպէս որ նա վճռում է դիմել դր. Բանկի օգնութեանը: Այս բժիշկը որ Հէլմէր ամուսինների միակ մտերիմ բարեկամն էր և որի օ-



րերը արդէն համարուած էին, որովհետեւ տառապում էր ողնուղեղի հիւժախտով՝ յանկարծ մի անակնկալ խոստովանութիւն է սնում Նօրային—յայտնում է, որ սիրում է նրան։ Այնուհետեւ Նօրան այնքան չըջահայեաց է լինում, որ աւելորդ է համարում զիմն Նրա խորհրդակցութեանը։ Բայց նա զիմում է տիկին Լինդէնին և ամբողջ իրողութիւնը նրան հաղորդում է։ Տիկին Լինդէնի խորհուրդն է ճշմարտութիւնը երևան հանել—ճշմարտութիւն ոչ միայն այս մասնաւոր դէպքի, այլ և ընդհանրապէս նրանց ամուսնական կեանքի ամբողջ ընթացքի նկատմամբ։

Տիկին Լինդէն և Գիւնթէր երկու «նաւաբեկեալներ» էին, որոնք ձեռք ձեռքի տուած՝ այժմ միեւնոյն մակոյկովն են ընթանում։ Սրանք երիտասարդ ժամանակ հանդիպել էին իրար, բայց փոխադարձ սիրոյ բացակայութեան պատճառով բաժանուել էին միմեանցից։ Լինդէնի սէրը այժմ բարերար ներգործութիւն է ունենում Գիւնթէրի վրայ—նա իր խստասրտութիւնը մեղմացնում է և վճռում է յետ վերցնել այն նամակը, որ նա ուղարկել էր Հէլմէրին՝ իբրեւ պատասխան իր արձակման թղթին և որի մէջ նա Նօրայի ամբողջ արարմունքը երեւան էր հանում—բայց տիկին Լինդէն համաձայն չէր այդ վրձոփն, որովհետեւ, ինչպէս նկատեցինք, նրա կարծիքով անհրաժեշտ էր, որ Նօրայի և Հէլմէրի յարաբերութիւնները հիմնովին պարզուեն։

Գիւնթէրի ուղարկած նամակի մասին Նօրան տեղեկութիւն ունէր և նամակը ժամերով նամակատուփումն էր, բայց նա մօտաւորապէս գուշակելով բովանդակութիւնը՝ խնդրել էր Հէլմէրին «տարանտէլլայից» յետոյ միայն բաց անել։ Իսկ մինչև «տարանտէլլան» դեռ բաւական ժամանակ կար և Նօրան յայտնապէս գիտակցելով թէ ինչ է լինելու այդ ճակատագրական նամակի հետեւանքը՝ նեարդային անհամբերութեամբ ժամերն էր համարում—«Ժամը հինգն է. 7 ժամ մինչև կէս գիշերը, յետոյ 24 ժամ մինչև հետեւեալ կէս գիշերը և «տարանտէլլան» արդէն վերջացել է. 24 և 7—դեռ 31 ժամ կայ ապրելու»։

Մինչ նա այս խորհրդաւոր հաշիւն է անում՝ միամիտ Հէլմէրը դռան միջից ձայն է տալիս—«Ո՛ր է իմ փոքրիկ արտոյտը» և Նօրան մի անդամ էլ բաղկատարած զիմաւորում է իր ամուսնուն։

Ահա «տարանտէլլան» վերջացաւ. Նօրան իբրեւ նէպոլիտանական ձկնորսուհի՝ Շտայնբէրգի պարահանդէսում շատ աչքեր և սրտեր գրաւեց, սակայն ամենից շատ յափշտակուած էր



Հէլմէրը, որ «այլևս համբերել չէր կարող»: Բայց ո՞հ ճակատա-  
տագիր. Գիւնթէրի նամակը ոչ միայն նրա զգայական յափշտա-  
կութիւնների թափը պէտք է չքացնէր, այլ և նրա ընտանեկան  
խաղաղութիւնը պիտի վրդովէր, զուարճալի «տիկնիկատունը»  
պիտի ամայացնէր:

Մինչդեռ Հէլմէր իր առանձնասենեակում նամակի ըն-  
թերցանութեամբն էր զբաղուած՝ Նօրան ծանր տառապանքի և  
յուսահատութեան մատնուած՝ արդէն պատրաստուած էր թող-  
նել իր ամուսնուն և երեխաներին. բայց ահա Հէլմէրը նա-  
մակը ձեռքին՝ այլայլուած դէմքով դուրս է գալիս և հարցնում.

— «Ծիշտ. ճիշտ է, ինչ որ նա գրում է... սարսափելի է.  
ոչ, ոչ, դա չէ կարող ճշմարիտ լինել»:

— «Ծիշտ է. ես քեզ աշխարհումս ամեն բանից աւելի եմ  
սիրել» — պատասխանում է Նօրան:

— «Այդ յիմար պատրուակները մի կողմ դիր»:

— «ՐՕՐԷՐտ»:

— «Խղճալի, գիտես թէ ինչ ես գործել»:

— «Ինձ բաց թող. դու չը պէտք է դրա համար տուժես»...:

— Ոչ մի կատակերգութիւն. դու այստեղ կը մնաս և հա-  
շիւ կը տաս: Հասկանո՞ւմ ես թէ ի՞նչ ես գործել, պատասխանիր,  
հասկանո՞ւմ ես:

— Այո, այժմ սկսում եմ կատարելապէս հասկանալ:

— Օ՛, ի՞նչ սոսկալի սթափում: Այս ութ տարուայ ընթաց-  
քում նա, որ իմ ուրախութիւնն էր և պարծանքը, մի խարդախ  
է, մի խաբեբայ — և աւելի վատ — մի ոճրագործ...»:

Այնուհետև ուրիշ հայհոյանքների և նախատիքի հեղեղ  
թափելուց յետոյ Հէլմէրը շարունակում է.

— «Դու իմ ամբողջ երջանկութիւնը ոչնչացրիր, իմ ապա-  
գան խառնակեցիր: Օ՛, սարսափելի է այն միտքը, որ ես ինձ  
մի անխիղճ մարդու իշխանութեան տակն եմ զգում. նա կա-  
րող է անել ինձ հետ այն, ինչ որ կամենում է, պահանջել  
ինձանից, ինչ որ ցանկանում է, առաջարկել և հրամայել այն,  
ինչ որ իրան հաճելի է — և ես լռութեամբ այս բոլորի հետ  
պէտք է հաշտուեմ... Այսպէս ողորմելի կերպով պէտք է ստո-  
րանամ, զոհուեմ մի թեթեւամիտ կնոջ պատճառով»:

Եւ համբերատար Նօրան, իր «այլևս չը լինելու» մէջն է  
տեսնում Հէլմէրի փրկութիւնը: Բայց Հէլմէրի միակ մտահո-  
գութիւնը հասարակաց կարծիքն է. Այս պատճառով նա շատ  
բնորոշ և ցինիկ ոճով նկատում է — «խնդիրը պէտք է ամեն  
կերպ քօղարկել — և ինչ վերաբերում է իմ և քո յարաբերու-  
թեանը, պէտք է դա այնպէս երեւայ, ինչպէս եղել էր առաջ,



բայց ի հարկէ, միայն ուրիշների ներկայութեամբ: Դու նորից կը մնաս իմ տանը—սա ինքնըստինքեան հասկանալի է. սակայն երեխաներ դաստիարակել ես քեզ թոյլ չեմ տայ, չեմ կարող քեզ վստահանալ...»:

Եւ ահա այս անխնայ յանդիմանութեան ժամանակ յանկարծ ստացուեմ է Գիւնթէրից մի նամակ, որով նա յետ էր դարձնում Նօրայի պարտամուրհակը: Հէլմէրի համար սա վերին աստիճանի բախտաւոր մի անակնկալ էր.—«Ես փրկուած եմ, Նօրա, ես փրկուած եմ» —աղաղակում է նա ցնծալի ու բախտութեամբ:

—«Իսկ Ես» —հարցնում է Նօրան խորհրդաւոր կերպով:

Ի հարկէ, Նօրան էլ էր «փրկուած». բայց այս ճեսակ փրկութիւն միայն Հէլմէրին կարող էր բաւականացնել և նոյն իսկ երջանկանայնել, իսկ «սթափուած» Նօրային—երբէք: Հէլմէրը ինչքան էլ ցանկանար տեսնել Նօրային «հէնց այնպէս, ինչպէս որ նա կայ» —այնուամենայնիւ նա դադարել էր այլ ևս «տիկնիկ» լինելուց, նա լրջացել, խոհուն կերպարանք էր ստացել. նրա ինքնուրոյնութեան երակը եռ էր գալիս: Նօրայի համար չափազանց ծանր է և անմարսելի այն վիրաւորանքը, որ էգօրստ Հէլմէրը պաղարիւն անտարբերութեամբ չպրտեց նրա երեսին—«Ես փրկուած եմ» —կարծես փրկութեան կարօտ իսկական զոհը ինքն էր և ոչ թէ Նօրան—և այս խօսքերն արտասանում է այն անձնաւորութիւնը, որ Գիւնթէրի նամակը կարգալուց մի քանի րոպէ առաջ կեղծ-ասպետականութեամբ պարծենում էր—«Գիտես Նօրա, երբեմն կը ցանկանայի, որ քեզ մի այնպիսի վտանգ սպառնար, որ ես կարողանայի կեանքս և ամեն ինչ քեզ զոհ բերել»: Այս տեսակ սուր, խայթող հեզնութեամբ լի հակապատկեր միայն Իրսէնի զօրեղ գրիչը կարող էր արտադրել:

Բայց և այնպէս Հէլմէրը բաւական «մեծահոգի» է, պարտամուրհակը յետ ստանալուց և երեխայական խնդրութեամբ այրելուց յետոյ՝ նա ներում է Նօրային—«Այժմ պէտք է միայն ուրախանանք և կրկնենք՝ անցաւ, անցաւ: Չես լսում, Նօրա: Երեի դու դեռ քեզ չես կարող հաշիւ տալ, որ ամեն ինչ արդէն անցել է: Ի՞նչ է երեսիդ այդ սառն արտայայտութիւնը: Այո, հասկանում եմ—դու դեռ չես կարող հաւատալ, որ քեզ ներել եմ: Բայց ես քեզ հաստատապէս ներել եմ. երգում եմ քեզ՝ ամեն ինչ մոռացել եմ: Այո, հաւատացած եմ՝ ինչ որ գործել ես, իմ սիրուցս ես գործել... Դու ինձ այնպէս ես սիրել ինչպէս մի կին իր ամուսնուն պէտք է սիրէ... Բայց կարծում ես դու աւելի նուազ թանկագին ես ինձ համար, որով-



հետև միայնակ չես կարողացել գործել... ես տղամարդ չպէտք է լինէի՝ եթէ հէնց քո այս կանացի անօգնականութիւնը քեզ կրկնակի գրաւելչ չդարձնէր իմ առաջ»։ Եւ Հէլմէրը այն կարծիքի է, որ նա «անօգնական կնոջը», «հալածուած աղաւնուն» ազատել է «բազէի ճիրաններից»։ Այս մեծագործութեան և «ներելու» մէջն է նա տեսնում իր «տղամարդութիւնը»։ Սակայն Նօրան պարահանդէսի շորերը փոխելուց յետոյ վճռականապէս յայտնում է, որ «այս գիշերը չէ քնելու» և եկել է հաշիւ տեսնելու Հէլմէրի հետ։ Սա մի պարզ, սովորական հաշուետեսութիւն չէ, այլ մի մարմնացած, բարձրակոչ բողոք՝ յանուն կանացի իրաւունքների և մարդկային բռնաբարուած արժանապատուութեան—մի բողոք, որ ամբողջ մի սեռի ցանկութեան և տենչանքների արձագանք լինելով հանդերձ՝ անհատապէս մի դժբախտ էակի կրծքումն ամբարուած մաղձն է և դառնութիւնը։

—«Մենք ահա ութը տարի է, որ ամուսնացել ենք—այսպէս է սկսում Նօրան—ուշադրութեան արժանի չէ թուում քեզ այն հանգամանքը, որ մենք երկուսս՝ դու և ես, մարդ ու կին այսօր առաջին անգամ միայն իրար հետ լուրջ կերպով խօսում ենք»։

—Այո, լուրջ—լինչ է նշանակում այս։

—Ամբողջ ութ տարի—նոյն իսկ աւելի երկար՝ մեր ծանօթութեան առաջին օրից սկսած մենք երբէք լուրջ խնդիրների առիթով ոչ մի լուրջ խօսք չենք փոխանակել։

—Միթէ ես քեզ պէտք է թոյլ տայի շարունակ այնպիսի հոգսեր ստանձնել, որոնք դու այսպէս թէ այնպէս անկարող կը լինէիր ինձ հետ կրել։

—Հոգսերի մասին ես չեմ խօսում, այլ պնդում եմ միայն, որ մենք երբէք որ և է հարցի մասին լուրջ կերպով իրար հետ չենք խօսել։

—Բայց, թանկագին Նօրա, մի՞թէ այդպիսի մի բան կը պատահէր քեզ։

—Այստեղից հէնց սկսում է մեր խնդրը։ Դու ինձ երբէք չես հասկացել... ԲՕՐԷՐԻՄ, իմ դէմ շատ անիրաւութիւններ են գործել—առաջ հայրս և յետոյ դու... Երկուսդ էլ մի մեծ մեղք էք գործել իմ վերաբերմամբ. դուք էք մեղաւոր, որ ես մի բան չդարձայ»։

—Ինչ անմիտ և ապերախտ ես դու... միթէ դու այստեղ բախտաւոր չես եղել։

—Ո՛չ, երբէք. ես կարծում էի, որ բախտաւոր եմ, բայց ամենեւին չեմ եղել։

—Բախտաւոր չեմ եղել։



—Ո՛հ, ես միայն դուարթ եմ եղել. և ինչքան էլ դու սիրալիր լինէիր իմ վերաբերմամբ՝ այնուամենայնիւ մեր տունը ուրիշ բան չէ եղել, բայց եթէ մի խաղասենեակ...

—«Ասածներդ ինչքան էլ չափազանց են և ծայրայեղ՝ այսպէս թէ այնպէս մի ճշմարտութիւն են անփոփոխ իրանց մէջ: Սակայն այսուհետեւ պէտք է ուրիշ կերպ լինի: Խաղի ժամանակն անցաւ, այժմ գալիս է կրթութեան շրջանը»:

—«Ո՞ւմ կրթութիւնը. իմ թէ երեխաների»:

—«Թէ քո և թէ երեխաների, իմ սիրելի Նօրա»:

—«Ա՛խ, Րօբէրտ, դու ամենևին կոչուած չես ինձ իբրև իսկական կին կրթելու»:

—«Եւ այդ ասում ես զո՞ւ»:

—«Եւ ես—ինչ նախապատրաստութիւն ունեմ երեխաներ կրթելու»:

—«Նօրա»:

—«Ինքդ իսկոյն չէիր ասում, որ այդ գործը չես վստահանայ ինձ յանձնելը»:

—«Դա զայրոյթի միջոցին էր. ինչպէս կարող ես այդքան նշանակութիւն տալ դրան»:

—«Ո՛հ, դու միանգամայն իրաւացի էիր. այդ գործին ես դեռ անընդունակ եմ: Դեռ պէտք է մի ուրիշ ինդիք լուծուի— ես պէտք է աշխատեմ դեռ ինքս ինձ կրթել. իսկ դրանում դու անկարող ես ինձ օգնել, ես պէտք է միայնակ սկսեմ: Ահա այս պատճառով էլ այժմ թողնում եմ քեզ»:

—«Ի՞նչ ես ասում... Նօրա, Նօրա»:

—«Ես իսկոյն կը թողնեմ քո բնակարանը: Քրիստինէն (տիկին Լինդէն) ինձ այս գիշեր իր մօտ կ'ընդունէ...»

—Դու խելագար ես. այդ ես քեզ չեմ թոյլ տայ, արգելում եմ»:

—«Այսուհետեւ անօգուտ է իմ դէմ որ և է արգելք բանեցնել: Ինչ որ ինձ է պատկանում՝ հետո եմ վերցնում. իսկ քեզանից ոչինչ չեմ կամենում ունենալ՝ ոչ այժմ և ոչ յետոյ»:

—«Ի՞նչ խելագարութիւն... տունդ, ամուսնուդ և զաւակներդ թողնել: Եւ չեմ մտածում թէ մարդիկ ինչ կարող են ասել»:

—«Դա ինձ համար նշանակութիւն չունի. ես գիտեմ միայն որ այդ բանը անհրաժեշտ է»:

—«Օ՛, սա սոսկալի է. այդպէս ուրեմն դու կարող ես սրբազան պարտականութիւններդ իտե՛նակօ՛խ անել»:

—«Ի՞նչ ես դու համարում իմ սրբազան պարտականութիւնները»:



— «Այդ բանը այժմ միայն պէտք է քեզ յայտնել. արդեօք դրա գէպի ամուսինդ և զաւակներդ ունեցած պարտականութիւններդ չե՞ն»:

— «Ես ունեմ ուրիշ նոյնքան սրբազան պարտականութիւններ»:

— «Այդպիսի բան չունես... ի՞նչ է»:

— «Պարտականութիւններ իմ վերաբերմամբ»:

— Ամենիդ առաջ դու կին ես և մայր»:

— «Ես այդ այլ ես չեմ հաւատում. ես գիտեմ միայն, որ ես ամենից առաջ մարդկային մի էակ եմ—այնպէս, ինչպէս դու—կամ թէ կը փորձեմ գոնէ այդպիսի մի էակ լինել. ես համոզուած եմ, Բօքերտ, որ մարդկանց մեծագոյն մասը քեզ է իրաւունք տալու և որ այդպիսի բաներ գրքերումն էլ գըրուած են: Բայց ես այլևս չեմ կարող բաւականանալ նրանով, ինչ որ մեծամասնութիւնն է ասում և ինչ որ գրքերումն է գտնուում. ես պէտք է ինքս այս հարցերի մասին մտածեմ և աշխատեմ պարզել»:

— «... Դու խօսում ես իբրև մի երեխայ. դու չես ճանաչում այն հասարակութիւնը, որի շրջանում ապրում ես»:

— «Այո, ես այժմ ուզում եմ ճանաչել և տեսնել արդեօք ո՞վ իրաւունք ունի—եւ թէ հասարակութիւնը»:

— «Նօրա, դու հիւանդ ես, տենդի մէջ ես, այո, կարծեմ մինչև իսկ խելքդ կ'որցրել ես»:

— «Երբէք խելքս այնքան պարզ չէ եղել՝ ինչպէս այս դիչեր»:

— «Եւ առողջ գիտակցութեամբ ես թողնում ամուսնուդ և զաւակներիդ»:

— «Այո»:

— «Այն ժամանակ միայն մի բացատրութիւն կարելի է տալ»:

— «Ի՞նչ բացատրութիւն»:

— «Դու ինձ այլևս չես սիրում»:

— «Այո, խնդիրն էլ հէնց դրանումն է»:

— «Նօրա, և այդ դու ես ասում»:

— «Շատ ցաւում եմ, Բօքերտ... ուրիշ կերպ չի կարող լինել. ես քեզ այլևս չեմ սիրում»:

— «... Եւ կարող ես ինձ բացատրել թէ ինչով եմ քո սէրը ծաղրել»:

— «Այո, կարող եմ. Դա հէնց այս երեկոյ էր, երբ զարմանալից տեղի չունեցաւ. որովհետև դրանով ես տեսայ, որ դու այն մարդը չես, ինչ որ ես կարծում էի»:



—«Աւելի որոշ կերպով արտայայտուիր, ես քեզ չեմ հասկանում»:

—«Ես ութ տարի շարունակ համբերութեամբ սպասեցի, որովհետեւ... զարմանալից ամեօրեայ մի երեոյթ չէ... այնուհետեւ վրայ հասաւ այս դժբախտութիւնը և ես հաստատապէս համոզուած էի—ահա, այժմ կը գայ զարմանալից, երբ Գիւնթէրի նամակն ստացուեց՝ ես երբէք չէի կարող մտածել, որ այդ մարդու սպանանալէն ետք կը վախեցնեն։ Ես համոզուած էի, որ դու նրան կ'ատես.—«Յայտնեցէք այդ գործի մասին թէկուզ ամբողջ աշխարհին»։ և եթէ այդպէս լինէր...

—«Այն ժամանակ. եթէ ես իմ սեփական կնոջ ամօթի և խայտառակութեան առարկայ դարձնէի...

—Եթէ այդպէս լինէր, այն ժամանակ՝ ես համոզուած էի, որ դու դուրս կը գայիր ամբողջ աշխարհի առաջ և ամեն ինչ քեզ վրայ վերցնելով՝ կ'ասէիր—եւս եմ մեղաւորը»:

—Նօրա:

—Դու գիտես, որ մի այդպիսի զոհաբերութիւն քո կողմից ես երբէք չէի ընդունի։ Ո՛չ, ի հարկէ ոչ... Ահա այն էր զարմանալին, որին ես սրտատրոփ սպասում էի...

—Նօրա, ուրախութեամբ ես քեզ համար կ'աշխատեմ՝ գիշեր և ցերեկ, կը կրեմ ամեն տեսակ տանջանք և նեղութիւն։ Բայց ոչ ոք իր սիրածին չէ զոհում իր պաշխիւր:

—«Այդ արեւ ևն միլիօնաւոր կանայք»:

—Ա՛հ, դու մտածում և խօսում ես իբրեւ մի երեխայ»:

—Գուցէ. բայց դու մտածում և խօսում ես ոչ իբրեւ այն մարդը, որին ես միանալ կարող էի։ Երբ քո սարսափն անցաւ—  
—ոչ թէ այն սարսափը, որ ինձ էր սպառնում, այլ այն, ինչ որ քեզ էր սպառնում—այն ժամանակ քեզ այնպէս էր թւում, իբրեւ թէ ոչինչ չէ պատահել։ Եւ ես նորից քո նախկին արտոյտն էի, քո տիկնիկը, որին կրկնակի խնամքով պէտք է ձեռներիդ վրայ կրէիր, որովհետեւ այնպէս թոյլ էր և ականջ... Բո՛ւրեքտ, ահա այդ ակնթարթին պարզուեց ինձ համար, որ ես այստեղ ամբողջ ութ տարի մի օտար մարդու հետ եմ ապրել և որ ես երեք զաւակներ եմ ունեցել—օ, սա արդէն անտանելի է...

—«Ես տեսնում եմ, որ մեր մէջ մի անդունդ է բացուել... Բայց, Նօրա, միթէ չի կարելի այդ անդունդը խափանել»:

—«Այնպէս, ինչպէս ես այժմ եմ՝ չեմ կարող կին լինել քեզ համար»:

—«Ես ոյժ ունեմ փոխուելու»:



—«Գուցէ, եթէ միայն տիկնիկը քեզանից հեռացուի»:

—«Ի՜նձ բաժանել, ինձ քեզանից բաժանել: Ո՛չ, ո՛չ, Նորա, այդ միտքը ինձ համար անըմբռնելի է... Նորա, Նորա, այժմ չէ, սպասիր մինչև առաւօտ»:

—«Ես անկարող եմ գիշերը մի օտար մարդու մօտ մնալ»:

—«Բայց չենք կարող այստեղ իբրև քոյր և եղբայր ապրել»:

—«Դու չափ լաւ գիտես, որ դա չէ կարող երկար տեւել...»:

—«... Նորա, երբէք չեմ կարող ես քեզ համար լինել աւելի քան թէ մի օտար մարդ»:

—«Ա՛խ, Բօբէրտ, այն ժամանակ պէտք է տեղի ունենար ամենազարմանալին»:

—«Աստ ինձ ի՜նչ է ամենազարմանալին»:

—«Այն ժամանակ պէտք է մենք երկուսս, թէ դու և թէ ես, այնպէս փոխուենք, որ—այն, Բօբէրտ, ես այլևս չեմ հաւատում զարմանալիին»:

—Իսկ ես հաւատում եմ. աստ, «այնպէս փոխուէնք, որ...—որ մեր երկուսիս կենակցութիւնը կարողանար դառնալ մի ամուսնութիւն» (Նօրան դուրս է գնում):

—«Նորա, Նորա... դատարկութիւն... Նա այլևս այստեղ չէ... ամենազարմանալին»:

Նօրայի և Հէլմէրի այս ամփոփ, բայց բազմաբովանդակ խօսակցութիւնը, որ հէնց դրամայի վերջաբանն է կաղմում, մենք կարեւոր համարեցինք փոքրիկ կրճատումներով ստաջ բերել, որովհետև դրանով երկու գլխաւոր հերոսների բնաւորութիւնը աւելի չօշափելի կերպով է պարզւում և միւս կողմից՝ դրամայի կորիզը հէնց այս նշանակալից խօսակցութիւնն է, որին նոր լուսաբանութիւններ աւելացնել մենք անտեղի ենք համարում:

Ինչպէս կօնսուլ Բէրնիկի, այնպէս էլ Նօրայի բնաւորութեան մէջ դրամայի ընթացքում մենք տեսնում ենք մի արմատական յեղաշրջում. այնպէս որ նեկայ դէպքումն էլ կարելի է մատաժ հաշուել Ա. Հանզլտայնի այն նկատողութեանը՝ թէ «բնաւորութեան հետեւողականութիւնը զոհւում է իդէայի հետեւողականութեանը»—սակայն այն տարբերութեամբ, որ Բէրնիկի ներքին, հոգեկան աշխարհի կերպարանափոխութիւնը աւելի յախուռն, աւելի անսպասելի էր քան թէ Նօրային: Վերջինիս սիրտը վաղուց համակուած էր «զարմանալիի» կարօտով, նոյն իսկ նա վաղուց մտածում էր բաժանման մասին—ապացոյց այն խօսակցութիւնը, որ նա երկրորդ գործողութեան ա-



ռաջին տեսարանում ունենում է իր զաւակների խնամատարունի Մարիանէի հետ, «Ջարմանալիի» յոյսն էր, որ մինչև անակնկալ բարդութիւնների վրայ հասնելը Նօրային լռել էր տալիս, իսկ երբ այս յոյսը չքացաւ, երբ «զարմանալին» տեղի չունեցաւ՝ նա ստիպուած էր թողնել իր ամուսնուն և զաւակներին:

Նօրայի այս վարմունքը առիթ տուեց թէ հակաիրաւանականներին և թէ Իբսէնին թիւր հասկացողներին ծայրայեղ մոլորութիւնների մէջ ընկնել. — նրան յայտարարեցին ամուսնական նուիրագործուած պարտականութիւնների հակառակորդ: Սակայն իրողութիւնն այն է, որ ամենասրբագործուած օրէնքն անգամ երբ ձեւականութեան նեղ պատեանումն է միայն ամփոփուած՝ կորցնում է իր ներքին արժանիքը, դառնում է ոչ միայն դատարկ, անբովանդակ, այլ և այդ նոյն օրէնքին հպատակուող անհատների կեանքի և երջանկութեան տեսակէտից միանգամայն բացասական, վեասակար, Իբսէն իբրև խոր ըմբռնուած անհատականութեան կողմնակից՝ ներկայ դէպքում անհայտ տեսակ ձեւական, անբովանդակ ամուսնութեան, դէմն է բողոքում: Իսկ ամուսնութեան սկզբունքը նա մաղաչաւի անգամ չէ խախտում: Ընդհակառակը՝ Նօրայի բերանով որոտացող բողոքի շեշտը ամփոփում է իր մէջ խորին յարգանք և պատկառանք դէպի ամուսնութեան սկզբունքը: Նա զգալով թէ իր և թէ Հէլմէրի անպատշաճութիւնը իսկապէս ամուսնութեան համար՝ վճռում է բաժանուել: Որ Իբսէն դէմ չէ ամուսնութեան՝ դրա ապացոյցը դրամայի միւս երկու հերոսների՝ Գիւնթէրի և տիկին Լինդէնի ճակատագիրը, որոնք իբրև «նաւաբեկեաներ» իրար ձեռք են մեկնում և ամուսնութեան մէջ գտնում իրանց երջանկութիւնը:

Իբսէնի նախկին դրամաներում մի քանի անգամ առիթ ունեցանք տեսնել և շեշտել այն հանգամանքը, որ սէրն է ամուսնութեան հիմքը: «Նօրայում» այս ձգարտութիւնը նորից մատնանիչ անելով՝ նա միաժամանակ ցոյց է տալիս, որ սիրոյ բովանդակութիւնը միայն զգայական հաճոյքը չէ, այլ հոգեկան ներդաշնակութիւն — սա է այն ցանկալի, բարեխառնող տարրը, որի մէջ պէտք է փնտռել ամուսնական երջանկութեան յարատեւութիւնը: Իսկ «տիկնիկատան» մէջ մտածելի էր այս տեսակ մի սէր:

## IX

«Նօրայի» առիթով բազմացած իր հակառակորդների և



սխալ հասկացողների դէմ Իքսէն մի շատ գործնական և ազդու զէնք բանեցրեց—երկու տարուց յետոյ՝ 1881-ին նա ասպարէզ դուրս եկաւ մի նոր դրամայով—«Ուրուականներ» (Gjengangerne), որ իր բեմական փայլուն արժանաւորութեամբ, ուժեղ և սրտաճմլիկ դրամատիքով դարձեալ հեղինակի լաւագոյն և հանրածանօթ ստեղծագործութիւններից մէկն է. և ինչպէս Նօրան դրաւում է առաջնակարգ դերասանուհիներին, այնպէս էլ Օսվալդը առաջնակարգ դերասաններին:

Իքսէն իր նախափորձին դրամայում նկարագրել էր մի տիկնիկատուն, որի ութամեայ գոյութիւնը վերջ է տալիս Նօրան զօրեղ ինքնաթափումով և կանացի անհատական արժանաւորութեան զգացմունքով: Բաժանուելով Հէլմէրից՝ նա հեռանում է նաև այն անդունդից, որ սպառնում էր թէ իրան և թէ իր զաւակներին: «Ուրուականներում» հեղինակը «օրէնքի» և «պարտականութեան» անունով երդուող ձևապաշտներին սոսկալի գոյներով ցոյց է տալիս այն դժոխքը, որի անունն է կօնվէնցիօնէլ օրինապահութիւն, ողբերգական, բայց անխնայ ճշգրտութեամբ մերկացնում է ընտանեկան այն ահարկու դժբախտութիւնը, որ կոչւում է ձեւական կենակցութիւն, ամուսնութիւն առանց փոխադարձ սիրոյ և հաւատարմութեան,—մի խօսքով նա բաց է անում վարագոյրի միւս երեսը—եթէ Նօրան ինքնաթափումից յետոյ շարունակէր կենակցել Հէլմէրի հետ՝ ինչ կերպարանք պէտք է ստանար «տիկնիկատունը»:

Օրիորդ Հէլէնէն սիրում էր երիտասարդ պաստօր Մանդէսին, բայց մայրը և մի քանի մօտիկ ազգականներ թոյլ չեն տալիս նրան կապուել իր սիրածի հետ, որ մի հասարակ և պարզ մարդ էր, իսկ իրանք հարուստ լինելով՝ կամենում էին աւելի բարձր զիրք ունեցող, աչքի ընկնող, մի խօսքով chic փեսայ ունենալ. և ընդունում են լէյտէնանտ Ալվինգին: Երիտասարդ զինուորականը իր անվայել և անբարոյական կեանքով այնպէս է զղուեցնում իր նորապսակ կնոջը, որ վերջինս հէնց ամուսնութեան առաջին տարում ստիպուած է լինում հեռանալ նրանից: Անբախտ կինը դիմում է իր նախկին սիրածի՝ պաստօրի օգնութեանը և յայտնում է, որ վճռել է այլ ևս չվերադառնալ իր անարժան ամուսնու մօտ:—«Այստեղ եմ. վերցրու ինձ»—անմեղ պարզասրտութեամբ նկատում է նա: Մատաղահաս Հէլէնէն բնականաբար կեանքի և երջանկութեան ծարաւ էր զգում. նա չէր կամենում լիովին դառնութեան բաժակը միայն դատարկել, այլ բախտաւորուել՝ դոնէ իր ամուսնուց փախուստ տալով: Սակայն «Զօր Աստուած զուգեաց՝ մարդ մի մեկնեացէ»-ի մոլեռանդ և



ստրկամիտ հետևողը սարսափում է Հէլէնէի այս վճիռը լսելիս. մի կողմից ասկէտական, միւս կողմից օրինապահական հայեացքներով կաշկանդուած է նրա միտքը. կեանքի մէջ բախտաւորութիւն որոնելու ձգտումը նա համարում է «բարոստ ոգու» մի արտայայտութիւն— «Բնէ իրաւունք ունենք մենք մարդիկս բախտաւորութեան ձգտելու: Ո՛չ, մենք պէտք է մեր պարսակաւնութիւնը կատարենք, տիկին Ալվինգ. և ձեռ պարտականութիւնն էր անխախտ կերպով կապուել այն մարդու հետ, որին դուք մի անգամ ընտրել էք և որի հետ միացել էք մի սրբազան կապով»:

Եւ միամիտ, անփորձ Հէլէնէն ենթարկուելով պատուօրի ազդեցութեանը՝ նորից յետ է գնում Ալվինգի մօտ. Վերջինս ի հարկէ չէ հրաժարուում իր կեանքի նախկին եղանակից, միայն Օսվալդի ծնունդից յետոյ մի փոքր զգաստանում է, սակայն շատ կարճատև կերպով: Ժամանակի ընթացքում, երբ նա արդէն «սենեկապետի» տիպոս էր ձեռք բերել, նրա սանձարձակութիւնը մինչև այն աստիճանի է հասնում, որ իր սեփական յարկի տակն անգամ անբարոյական արարքներով է զբաղւում՝ տան աղախնի Եօհաննայի յետեւիցն է ընկնում—տիկին Ալվինգը անձամբ լսում է մի օր՝ թէ ինչպէս 'ճաշարանում սեղան պատրաստելիս Եօհաննան արտասանում էր—«բայ թողէք ինձ, պարոն սենեկապետ, հանգիստ թողէք ինձ»: Սակայն սենեկապետը «բայ չէ թողնում» աղախնուն և հետևանքն այն է լինում, որ նա մի աղջիկ է ծնում՝ Բէգինէ, որը ինչպէս յետոյ կը տեսնենք, դառնում է իր մօր յաջորդը Ալվինգի տան մէջ: Իսկ Եօհաննան մութ կերպով ձեռք բերած 300 քրօնի չնորհիւ ամուսնանում է մի արհեստաւորի՝ Էնգլտրանդի հետ և այսպիսով սենեկապետի արարքը ծածուկ է մնում: Բայց այս պատմութիւնը շատ լաւ յայտնի էր տիկին Ալվինգին, հետևաբար պարզ է թէ հոգեկան ինչպիսի ծանր մաքառումով նա պէտք է շարունակէր ապրել իր ամուսնու հետ. չէ որ «սրբազան կապը» հարկաւոր էր անխախտ պահել:

Տիկին Ալվինգը այս բոլոր տանջանքը և վիշտը կրում էր յատկապէս իր միակ որդի Օսվալդի համար. քնքոյշ հոգատարութեամբ նա իր որդուն եօթը տարեկան հասակում հեռացնում է տնից, ուր և երկար ժամանակ նա այլ ևս ոտք չէ կոխում, որպէս զի ազատ մնայ չըջապատող մթնոլորտի թոյնից: Սակայն տարաբախտ կիւնը դեռ անսեղեակ է, որ այս թոյնի ազդեցութիւնը Օսվալդի ծնունդից առաջ էր արդէն ներգործել:

Օտարութեան մէջ Օսվալդը լաւ կրթութիւն էր ձեռք բերել. նա պարագում էր նկարչութեամբ և Հռոմում ու Պարիզում կատարելագործուելով՝ յայտնի համբաւ էր վայելում: Օսվալդը



շատ քիչ էր տեսել իր հօր երեսը և ամենևին չէր ճանաչում նրան, իսկ մայրը իր նամակներում առհասարակ փայլուն գոյներով էր նկարագրում Ալվինգին՝ այնպէս որ Օսվալդը նրա իսկական էութեան անգիտակից՝ նրան համարում էր մի իդէալական հայր և ամուսին։ Հօր մահուանից տաս տարի յետոյ միայն նա վերադառնում է հայրենիք իր «վշտացած» մօրը մխիթարելու համար, և յիշաւի այս վերադարձը տիկին Ալվինգին չափազանց ուրախացնում է։ Սակայն Օսվալդի յետ գալու պատճառներից մէկը մի ուրիշ ծանրակշիռ հանգամանք էր։ Դեռ Պարիզ եղած ժամանակ նա արդէն «յոգնածութիւն» էր զգում և «աշխատելու անընդունակութիւն», նրա նեարդային համակարգութիւնը համարեա քայքայուել և բոլորովին կազմալուծուելու վրայ էր—մի հարուած արդէն ստացել էր, իսկ երկրորդ հարուածը վրայ հասնելիս՝ բժշկի ազդարարութեան համաձայն՝ նրա զրուծիւնը «անյուսալի էր դառնալու»։ Եւ անա մօտալուտ ծանր ճգնաժամի սարսափով պաշարուած՝ նա շտապում է իր վերջին օրերը մօր մօտն անցկացնելու։

Սակայն Օսվալդի սիրտը տալիս ու վրայ էր լինում ոչ միայն ֆիզիքական անբուժելի հիւանդութիւնից, այլ մի ուրիշ հոգեկան տանջանքից։ Պարիզի նշանաւոր բժիշկներից մէկը նրան յայտնաւէտ նկատել էր թէ «հայրերի մեղքերի վեժը լուծուած է ուղիներէց»։ Իր «իդէալական» հօր յիշատակին նախանձախնդիր Օսվալդը կատաղի յուզմունքից հազիւ խորոզանում է իրան զսպել—«Քիչ էր մնում նրան գետին փռէի»։ Այն ժամանակ ուրիշ բացատրութիւն չէր մնում, բայց եթէ Դիդրոնէր, որ Օսվալդի զրուծիւնը իր սեփական մեղքերի հետեանքն է, Սակայն այս միտքը նոյնքան ծանր էր երբտասարդ նկարագրի համար, որովհետեւ նա իրան հետու էր պահել այլ և այլ գեղըթութիւններից և չափաւոր կեանք էր վաբել։

Տիկին Ալվինգը «իդէալական հօր» յիշատակը յաւերժացնելու համար մի խոշոր բարեգործութիւն էր արել—«երեխաների ապաստարան» էր հիմնել, որի հանդիսաւոր բացումը Օսվալդի վերադարձից յետոյ պէտք է տեղի ունենար։ Ապաստարանի համար ծախսուած ամբողջ գումարը Ալվինգի թողած ժառանգութիւնն էր, որի ամենաշնչին մասն անգամ մայրը չէր ուզում իր որդուն թողնել—և հասկանալի է թէ ինչ պատճառով։ Սակայն մի խորհրդաւոր զուգադիպութեամբ՝ բացման նախընթաց օրը «ապաստանարանը» ամբողջովին այրւում է։

Օսվալդի հոգեկան աշխարհը հետզհետէ մոռալու էր։ Կարելի է ասել, որ նրա հիւանդութեան առտիճանական դարգացման արտայայտութիւններից մէկը այն վերաբերմունքն էր,



որ նա ցոյց է տալիս դէպի իրանց աղախին՝ Բէգինէն, ծիշտ մի և նոյն սեղանատանը, ուր մի ժամանակ սենեկապետի որդին հետևում էր Եօհաննայի աղջկան. տիկին Ալվինգը կողքի սենեակից դարձեալ մի ձայն է լսում—«Օսվալդ, Օսվալդ, յիմար ես ինչ է. թող ինձ»:

—«Ուրուական»—խորհրդաւոր կերպով մըմնջում է տիկին Ալվինգը:

Օսվալդը իր մօրը չանհանստացնելու համար սկզբում ամեն կերպ աշխատում էր թագցնել իր հիւանդութիւնը, բայց ոչինչ չյայտնելը արդէն անկարելի էր, որովհետև իւրաքանչիւր բոպէ վրայ հասնելիք վտանգի սարսափը անաբեկում էր նրան. Հիւանդութիւնը թագցնելու գլխաւոր արգելաոխիթներից մէկը հիւանդութեան պատճառն էր: Օսվալդի համար չափազանց ծանր էր յայտնել իր մօրը թէ իր հիւանդութիւնը անկանոն կեանքի հետևանք է:

Սակայն ճգնաժամն արդէն մօտենում էր, այլ ևս անհնար էր դադարնապահ լինել: Օսվալդը, որ սկզբում իր «յողմածութիւնը» բացատրում էր ճանապարհորդութեամբ—այժմ մանրամասն կերպով յայտնում է մօրը իր կրիտիքական վիճակի մասին: Մայրը սարսափում է, նրա աչքին այժմ աւելի մոայլ «ուրուականներ» են երևում, նա իսկոյն հասկանում է, որ իր որդին հօր մեղքերի մարմնացած զոհն է—բայց մայրական սիրտը նրան հարկադրում է ինքնազուտապ լինել և հանգստացնել, մխիթարել իր դժբախտ որդուն:

Ինչպէս Օսվալդի, այնպէս էլ տիկին Ալվինգի հոգեկան տառապանքը կրկնակի էր: Առաջինին տանջում էր մի կողմից որդիական զգացմունքը, միւս կողմից ինքնասիրութիւնը. իսկ երկրորդին՝ մայրական զգացմունքը և խղճի սոսկալի խայթը: Մայրը չափազանց մեղաւոր էր իր որդու առաջ, որովհետև թագցրել էր նրանից հօր իսկական էութիւնը—չէ որ Օսվալդը ճանաչում էր նրան իբրև «իդէալական» հայր—սակայն այժմ իրան միանգամայն պարզ էր, որ այդ նոյն «իդէալական» հայրն է իր միակ որդու ողբալի կորստեան պատճառը: Այն ինչ Օսվալդի մտքովն անգամ չէր կարող անցնել այս բանը և նա դեռ տանջւում էր այն գիտակցութեամբ՝ թէ միայն ինքն է պատասխանատու իր դժբախտութեան համար—այս երկուստեք մաքառումը, հոգեկան այս բարդ ելեջջների հիւսուածքը գրամայի ամենակաշկանդող և ողբերգական կէտերից մէկն է կազմում:

Տիկին Ալվինգ տեսնելով իր տարաբախտ որդու վիճակը, նոյնպէս անկարող է համբերել. նա էլ պէտք է յայտնէր ճշմարտութիւնը. և սա աւելի քան անհրաժեշտ էր, որովհետև դրա-



նով Օսվալդի դրուժիւնը գոնէ հողեպէս ամոքուած կը լինէր:

—«Դու պէտք է հօրդ ճանաչէիր», նկատում է տիկին Ալվինգը, «երբ նա դեռ երիտասարդ լէյտենանտ էր: Նրանում կար կենսութաւորութիւն—կարող եմ քեզ հաւատացնել... Նա դարձնանային եղանակի էր նմանում և փայլում էր այնպիսի անզուսպ ոյժով, այնպիսի կենդանութեամբ... Եւ ահա այս կենսութաւոր երեխան—որովհետեւ այն ժամանակ նա ուրիշ բան չէր, բայց եթէ երեխայ—պէտք է թափառէր այս կիսամեծ քաղաքում, որը ոչ մի ազնուացնող ուրախութիւն չէ ներկայացնում, այլ միայն զուարճութիւններ: Այստեղ պէտք է նա մնար՝ առանց որեւէ կենսական նպատակի—նա միայն մի պաշտօն ունէր: Նա ոչ մի տեղ չէր տեսնում մի աշխատանք, որին իր բոլոր ոյժերով նուիրուել կարողանար—նա միայն մի զբաղմունք ունէր: Նա ընկերներ չուներ... այլ միայն կոնձաբանող եղբայրներ. նա ճանաչում էր միայն դատարկակեացներին...»:

—«Մայր իմ»—աղաղակում է շուարած Օսվալդը:

—«Եւ ահա վրայ հասաւ այն՝ ինչ որ պէտք է վրայ հասնէր»:

Տիկին Ալվինգը այնուհետեւ յայտնում է Օսվալդին, որ նրա ծնունդից առաջ հօր առողջութիւնն արդէն քայքայուած էր: Եւ ամեն ինչ արդէն պարզւում է Օսվալդի համար:

Սակայն «որդնահար» ուղեղը—«vermoulu»՝ այսպէս էր Պարիզի բժշկի կարճ դիագնոզը—այլեւ կորցրել էր իր դիմացկանութիւնը: «Երկրորդ հարուածը» վրայ է հասնում և դժբախտ Օսվալդը մօր գրկում անդգայացած և հայեացքը դէպի նորաբաց արշալոյսի վարդագոյն շողերը յառած՝ մրմնջում է վերջին անգամ—«արեգակը, արեգակը»:

Այս արեւը ճշմարտութեան սիմբոլն է և Օսվալդը գոնէ այնքան բախտաւոր է լինում, որ ճակատագրական հարուածից առաջ տեսնում է արեւի շողերը, ճշմարտութեան լոյսը:

Այսպէս ուրեմն ճշմարտութեան պաշտամունքը, որին մենք հանդիպեցինք «Հասարակութեան սիւններում», այստեղ նորից երեւան է գալիս: Տիկին Ալվինգը Օսվալդին ճշմարտութիւնը տեղեկացնելուց առաջ մի ուրիշ անձնաւորութեան ներկայութեամբ նոյնպէս յայտնել էր ճշմարտութիւնը, բայց աւելի ազդու և բողոքող շեշտով: Նա զգում էր, որ ինքը իր կեանքում երկու խոշոր սխալ է գործել և այսպիսով թէ իր և թէ Օսվալդի դժբախտութեան ճանապարհը հարթել—առաջին՝ որ նա չամուսնացաւ իր սիրածի հետ, երկրորդ՝ որ ենթարկուեց նրա «օրինապահական» քարոզներին և նորից վերագարձաւ Ալվինգի մօտ: Երբ Հէլէնէն արդար և յանդիմանախառն զայրոյթով նկա-



բազրում է այն սոսկալի վիհը՝ դէպի ուր առաջնորդուեց նա ձեւապաշտ պաստօրի յորդորներից զդուռած՝ այն ժամանակ վերջինս յուզուած կերպով պատասխանում է.

—«Այս պէտք է լինէր կեանքիս ամենագիտար կռուի վարձատրութիւնը»:

—«Աւելի լաւ կ'անէք, եթէ անուանէք՝ ձեր կեանքի ամենատխուր պարտութիւնը»:

Պաստօր Մանդէրար պարծենում է, որ նա փոխանակ օգտուելու Հէլէնէի վերադարձից, փոխանակ նրան ձեռք տալու՝ յանուն օրէնքի և պարտականութեան նրան նորից իր ամուսնու մօտն է ուղարկում:

—«Սա կեանքիս ամենամեծ յաղթութիւնն էր, Հէլէնէ, մի ինքնայաղթութիւն»:

—«Դա մի ոճիր էր մեր երկուսիս դէմ»—խրոխտ շեշտով պատասխանում է տիկին Ալվինգը:

Պաստօրը «ոճրագործ» էր—ճիշտ այնպէս ինչպէս Զիգուրդը և ինչպէս յետոյ կը տեսնենք՝ Բօրկման, Բուրէկ ևայլն—որովհետև «սէրը» զոհեց ուրիշ պարտականութիւնների: Վերջը սակայն երբ իր նախկին սիրուհուց տեղեկանում է թէ ով է եղել լէյտէնանտ Ալվինգը՝ այն ժամանակ շուարում է և չէ կարող իրան հաշիւ տալ թէ ինչպէս նրանց ամուսնութիւնը, բազմամեայ կենակցութիւնը «մի քօղարկուած անդունդ» է եղել: Բայց և այնպէս այս սոսկալի յայտնագործութիւնից յետոյ անգամ նա մնում է նոյն աւանդապահ հայեացքներով խմորուած: Հէլէնի լուսամտութիւնը, որ կեանքի դառն փորձերի հետեւանք էր, նրան շատ անախորժ էր թւում, նա չէր կարող հաշտուել մինչև իսկ եթէ Հէլէնէի սեղանի վրայ տեսնէր բնագիտական կամ ուրիշ ազատամիտ մի գիրք, որոնց վերնագիրն էր միայն իրան ծանօթ, իսկ բովանդակութիւնը—երբէք:

Այս է պատճառը, որ նա տիկին Ալվինգին հրաժեշտ տալիս բարեմաղթում է, որ «կարգի և օրինապահութեան ոգին» մուտք գործէ նրա տունը:

Դրամայի միւս հերոսներից ուշադրութեան արժանի է Բէգինէն: Սա էլ է կենսուրախ և սկզբում յոյս ունէր Օսվալդի հետ գնալ Պարիզ և այնտեղ վայելել իր կեանքը: Դժբախտ Օսվալդը իր միակ փրկութիւնը Բէգինէի սիրոյ մէջ էր որոնում, բայց երբ այս թեթեւամիտ աղջիկը տեղեկանում է թէ Օսվալդը հիւանդ է՝ այն ժամանակ բնորոշ պարզասրտութեամբ յայտնում է, որ այլևս չէ կարող մնալ տիկին Ալվինգի մօտ և նրա որդու հիւանդապահը լինել:—«Մի երիտասարդ աղջիկ ինչու չը պէտք է իր երիտասարդութիւնը վայելի...»:



«Ուրուականներում» վերոյիշեալ պրօբլէմները հետ միասին Դարվինիզմի ազդեցութեան տակ լուրջ կերպով շօշափւում է նաև ժառանգականութեան օրէնքը: Այնպէս որ առանձնապէս Օսթալդը հետաքրքիր է ոչ միայն հոգեբանական, այլ և բնախօսական տեսակէտից և այս ուղղութեամբ արդէն շատերին ուսումնասիրութեան նիւթ է մատակարարել:

Հասկանալի է, որ «Ուրուականները» նոյնպէս մեծ ազմուկ պէտք է բարձրացնէր թէ նորվէգիայում և թէ նորվէգիայից դուրս: Բայց Իբսէն այս ազմուկների դէմ պատրաստում էր մի նոր պատասխան:

Վ. ՆԱԼԲԱՆԴԵԱՆ

(Կը շարունակուի)